

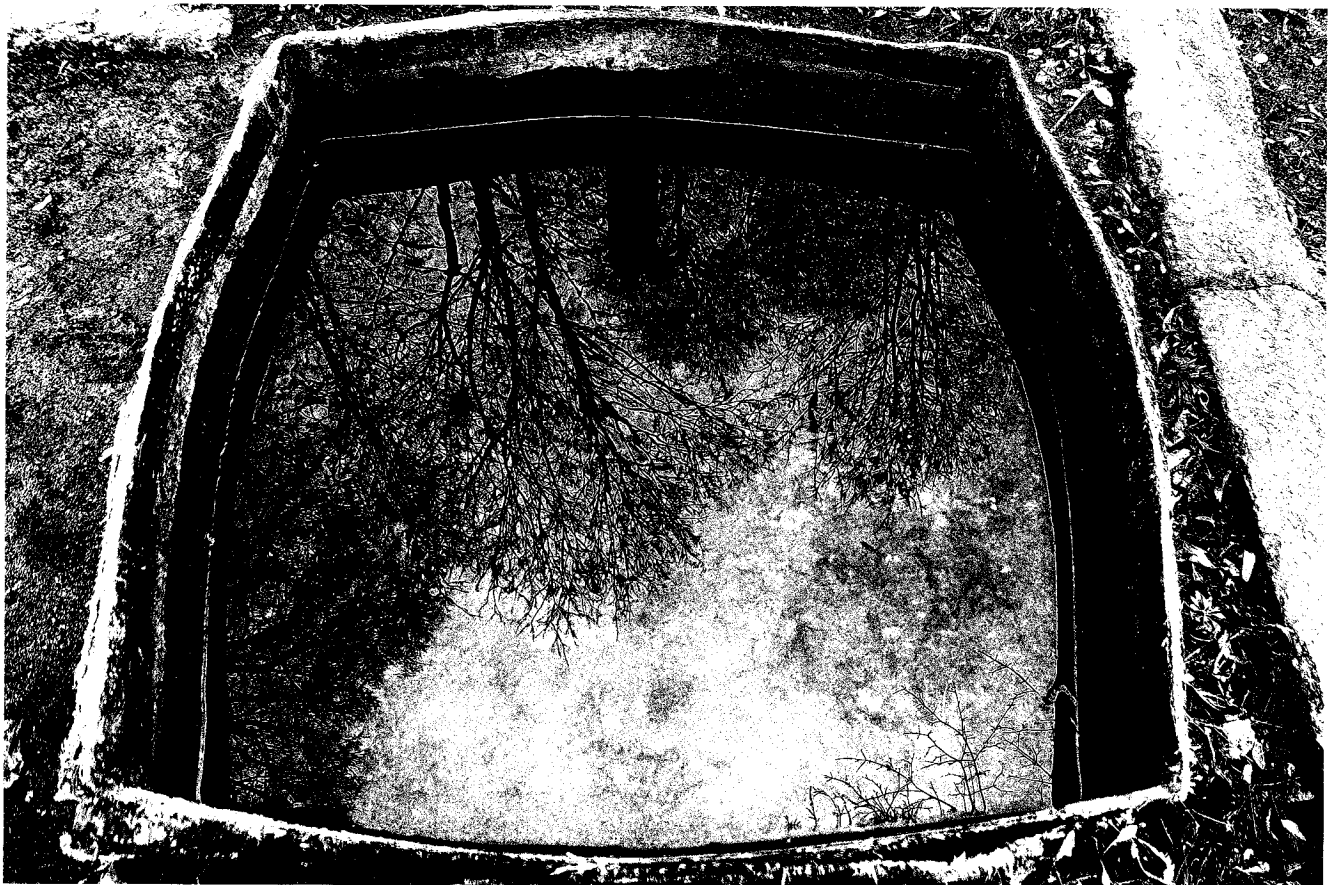
ISSN 1392-6845

Naujasis ŽIDINYS

2014

7

Žaidai

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Dvidešimt ketvirti metai. 2014, Nr. 7 (271)
Išeina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“

Pilies g. 8, 01123 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorė GABRIELĖ GAILIŪTĖ
Mob. tel.: (+370) 614 16292
El. paštas: naujasis.zidiny@gmail.com
<http://www.nzidiny.lt>
<http://www.knygynas.nzidiny.lt>

REDAKCIJA

Nerijus ŠEPETYS (vyriausiasis redaktorius)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Tomas VAISETA (redaktorius)
Laurynas PELURITIS (redaktorius)
Rūta CHLOMAUSKAITĖ (ikonografe)
Violeta BOSKAITĖ (dizainerė)
Dainė GALINIENĖ (maketuotoja)

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA

Mantas ADOMĖNAS
Guoda AZGURIDIENĖ
Alfredas BUMBLAUSKAS
Antanas GAILIUS
Kęstutis K. GIRNIUS
Giedrė JANKEVIČIŪTĖ (pirm.)
Petras KIMBRYŠ
Paulius SUBAČIUS
Arūnas STREIKUS
Lionginas VIRBALAS SJ

BENDRADARBAI

Ieva ASTROMSKAITĖ, Vilius BARTNINKAS,
Tomas DAUGIRDAS, Marija DRĖMAITĖ,
Bernardas GAILIUS, Liudas JOVAIŠA,
Mingailė JURKUTĖ, Monika KARENIAUSKAITĖ,
Katarzyna KORZENIEWSKA, Vladas LIEPUONIUS,

Jonas MALINAUSKAS, Živilė NEDZINSKAITĖ,
Mindaugas PAKNYS, Juozapas PAŠKAUSKAS,
Eligijus RAILA, Kęstutis SKRUPSKEKELIS,
Grażina SVIDERSKYTĖ, Kęstutis ŠAPOKA,
Aurimas ŠVEDAS, Giedrius TAMAŠEVIČIUS,
Egidijus VAREIKIS, Dalia ZABIELAITĖ,
Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA,
www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas,
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA,
Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“,
Vytautas ALIŠAUSKAS, kun. Vaclovas ALIULIS MIC,
Emilis DAMBAUSKAS, Nerija PUTINAITĖ

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ IR SPAUSDINIMĄ REMIA

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

remia rubriką KNYGŲ MUGĖ bei
AISTĖS NOREIKAITĖS ir
MONIKOS ŠIPELYTĖS publikacijas

LIETUVOS MOKSLO TARYBA REMIA

VYTAUTO VOLUNGEVIČIAUS, TOMO VAISETOS,
JUSTINO V. DAUGMAUDŽIO, DOVYDO SKAROLSKIO ir
KATARZYNOS KORZENIEWSKOS publikacijas

Projektas „Lituanistikos sklaida žurnaluose
„Naujasis Židiny-Aidai“ ir „Knygų aidai“, finansuojamas
Lietuvos mokslo tarybos pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros
2009–2015 metų programą. Sutarties numeris Nr. LIT-6-18

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,

Račių g. 24, 03156 Vilnius

Tiražas 900 egz. Kaina 6 Lt 1,74 €

SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845

Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa

Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu

Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta
tvarka

Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako

© Maketas – „Naujasis Židiny-Aidai“, M. Gedminas, 2000

DĖL 1863 M. SUKILĖLIŲ PALAIDOJIMŲ GEDIMINO KALNE

Tarp istorinio fakto ir literatūrinės fikcijos

Aldona Prašmantaitė

Paminklų ir atminimo lentų Lietuvoje iki šiol palyginti negausiai tesulaukęs 1863 m. sukilimas pastaraisiais metais šiuo požiūriu patiria savą renesansą. Akivaizdu, kad prie tokio sukilimo paveldo suaktualinimo ženkliai bus prisidėjusi jubiliejinė sukaktis, Lietuvoje minėta valstybiniu lygmeniu: 2013 m. buvo paskelbti Sukilimo metais. Tikėtina, kad įvairiose Lietuvos vietovėse sukilimui ir sukilėliams atminti pastatytų paminklų ir atidengtų atminimo lentų registras bus sudarytas, o sukilimo įpaminklinimo tema Lietuvoje netruks sulaukti deramo istorinės atminties tyrėjų dėmesio¹. Šiame straipsnyje, remiantis istoriografija ir archyviniais šaltiniais, siekiama aptarti sukilimo įpaminklinimą Vilniaus mieste, susitelkiant ties jubiliejinės sukakties inspiruotais ir kol kas neįgyvendintais sumanymais naujai įamžinti vieno iškiliausių sukilimo vadų to meto Lietuvoje – Konstantino Kalinausko – atminimą. Sukilėlių atminties įpaminklinimo Gedimino kalne istorinės rekonstrukcijos kontekste keliamas klausimas apie istorinio fakto ir literatūrinio pasakojimo

Zigmantas Sierakauskas. Nežinomo autoriaus fotografija. XIX a. Šiaulių „Aušros“ muziejus. Iš https://www.flickr.com/photos/siauliai_aušros_museum/sets

mo vaidmenį plėtojantis visuomenės atminties naratyvui. Kiek apskritai istorinių bei archeologinių šaltinių duomenys yra (ne)svarbūs įpaminklinant konkrečius įvykius, reiškinius, asmenybes etc. atminimą, kurį aktyvioji visuomenės dalis mano esant tikslinga išsaugoti ateities kartoms?

Baltarusių visuomenės veikėjams 2013 m. susirūpinus nepakankamai ir ne visada deramai įamžintu sukilimo vadu Zigmanto Sierakausko, Kalinausko atminimu Vilniuje (antai Lukiškių aikštėje nuo sovietinių laikų esančioje atminimo lentoje nurodyti klaidingi Kalinausko gimimo metai)², netruko rasti manančių, kad Kalinausko atminimas Vilniuje įpaminklintas nepakankamai (nepaisant, kad jo vardu pavadinta gatvė, o 1994 m. atidengtas ir bareljefas ant buvusio Dominikonų vienuolyno išorinės sienos). Inicijatyvos pastatyti/atstatyti Kalinauskui skirtą kryžių Gedimino kalne, teigiant ten esant jo kapavietę, ėmėsi Gudų kultūros draugija Lietuvoje³. Pastebėtina, kad teiginys apie 1863 m. su-

1863 m. sukilimo vadų K. Kalinausko ir Z. Sierakausko atminimą Lukiškių aikštėje, in: *Lietuvos istorijos instituto archyvas*.

³ Lietuvos Respublikos Kultūros ministerijos 2014 m. sausio 18 d. raštas „Dėl pasitarimo, skirto K. Kalinausko atminimo įamžinimui ant Gedimino kalno“ LII; Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcijos 2014 m. kovo 26 d. raštas LII direktoriui dėl prašymo parengti istorinę pažymą apie K. Kalinausko ir kitų sukilėlių palaidojimą Gedimino kalne; LII direktoriaus 2014 m. gegužės 12 d. raštas Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcijai su pridėta šio straipsnio autorės parengta pažyma, in: *Lietuvos istorijos instituto archyvas*.

kilėlių palaidojimus Gedimino kalne istoriografijoje, nepaisant mėginimų jį paneigti kaip nepagrįstą dar XX a. penkto dešimtmečio pradžioje, sėkmingai funkcionuoja jau ne vieną dešimtmetį kaip atseit archeologinių tyrimų duomenimis argumentuotas istorijos faktas. Antai profesionaliai parengtos dvikalbės studijos-žinyno apie Vilniaus paminklų kaitą autoriai, remdamiesi literatūra, teigia, kad Pirmojo pasaulinio karo metais ant kalno vykdant kasinėjimus buvę atrasti 1863 m. nužudytų sukilėlių kūnai ir toje vietoje 1917 m. buvęs pastatytas paminklas⁴. Taigi sukilėlių kapavietė, – tiesa, neakcentuojant, kad čia palaidotas ir Kalinauskas, – jau buvo įpaminklinta. Pasakojimas apie Kalinausko kapą Gedimino kalne pastaraisiais metais sklaidžiamas itin intensyviai. Kirylas Atamančykas, informacinio leidinio apie gudišką paveldą Vilniaus mieste autorius⁵, Gedimino kalną žymi kaip Kalinausko kapo vietą. Tiesa, su tam tikra išlyga, nes, pasak Atamančyko, „šiuo metu nėra tiksliai žinoma, kur palaidotas anticarinio 1863 metų sukilimo vadas Kostas Kalinauskas“. Ir čia pat patikima, kad „daugelis mokslininkų mano, kad jo kapas yra ant Pilies kalno Vilniuje“⁶. Pakankamas įrodymas Kalinauską buvus palaidotą Gedimino kalne Atamančykui yra ant kalno buvęs kryžius 1863 m. sukilėliams. Tad gal iš tikro Gedimino kalnas yra Kalinausko amžinojo poilsio vieta, kurią, turint omenyje jo vaidmenį sukilime, derėtų įamžinti?

DĖL KALINAUSKO IR KITŲ SUKILĖLIŲ EGZEKUCIJŲ LUKIŠKIŲ AIKŠTĖJE BEI JŲ PALAIDOJIMŲ

Kalinauskas buvo suimtas 1864 m. vasarį. Kalintas Vilniuje, kalėjimu paversto buvusio Dominikonų vienuolyno celėse. Karo lauko teismo nuteistas mirti. Nuosprendis įvykdytas tų pačių metų kovo 10/22 d. – generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo nurodymu pakartas Lukiškių aikštėje. Tai buvo paskutinė Rusijos imperijos vietos valdžios vykdytų sukilėlių egzekucijų Vilniuje. Žinoma, kad 1863 m. birželį – 1864 m. kovą mirties bausmė (už dalyvavimą sukilime) pakariant arba sušaudant Lukiškių aikštėje buvo įvykdyta daugiau nei dvidešimčiai asmenų (pirmoji egzekucijos auka buvo kunigas Stanislovas Išora). Egzekucijos vieta aikštėje nėra lokalizuota. Istoriografijoje iki šiol vyrauja nuomonė apie dabartinėje Aukų gatvėje ir Teismo rūmų teritorijoje sukilimo metais vykdytas mirties

⁴ *Vilniaus paminklai: Kaitos istorija*, sudarė Eglė Mikalajūnė, Rasa Antanavičiūtė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012, p. 136.

⁵ Kirylas Atamančykas, *Беларускія старонкі Вільні / Vilniaus gudų puslapiai: Ля вытокаў незалежнай Беларусі (сярэдня XIX – першая палова XX ст.) / Prie nepriklausomos Gudijos ištakų (XIX a. vidurys – pirmoji XX a. pusė)*, Vilnius, 2012, p. 3, in: http://vilnia-by.com/files/Niezal_s.pdf.

⁶ *Ibid.*, p. 22.

bausmes – manoma čia galėjus stovėti kartuves. Sušaudymo vieta galėjo būti arčiau Tauro kalno šlaito arba šalia Šv. Apaštalų Jokūbo ir Pilypo bažnyčios buvusių kapinių tvoros⁷. Neatmestina, kad kartuvės ar stulpas, prie kurio būdavo rišamas myriop pasmerktasis, kas kart būdavo statomi vis kitoje aikštės vietoje.

Egzekucijos Lukiškių aikštėje vykdytos remiantis Rusijos imperijos kariniu Baudžiamuoju kodeksu. Str. 549-uoju reglamentuota, kad mirties bausmę įvykdžius, kūnas užkasamas egzekucijos vietoje (duobė iškasama prieš vykdytą bausmę)⁸. Pastebėtina, kad Kodekso straipsniais buvo gana smulkiai reglamentuota egzekucijos procedūra ir eiga, tik neaišku, kiek griežtai to laikytasi. Taigi įstatymo raidė nėra pakankamas argu-

1863 m. sukilėliai. Walery Rzewusko fotografija. Iš Leszeka Machniko knygos *Fotografie powstańców styczniowych* (Wrocław, 2002)

⁷ Vytautas Jogėla, „Lukiškių sociotopografija (1831–1918 m.): nuo pakraščio centro link“, in: *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV a. – XX a. pradžia)*: kolektyvinė monografija, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2008, p. 235–237.

⁸ *Свод военных постановлений*, d. 5: *Устав военно-уголовный*, кн. 2, СанктПетербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1859, p. 145–146.

mentas tvirtinti, kad sukilėlių egzekucijos vieta Lukiškių aikštėje yra ir jų kapavietė. Krokuvėje leistas dienraštis *Czas* sekmadieniniame 1863 m. birželio 14 d. numeryje publikavo pranešimą apie Vilniuje vykdomas egzekucijas. Inicialiais pasirašytos žinutės autorius informuoja apie birželio 9 d. Lukiškių aikštėje įvykdytą

Michailas Muravjovas-korikas Vilniuje. Iliustracija iš *Album powstania styczniowego 1863–1913* (Lwów, 1913)

mirties bausmę Kauno vaivadijoje veikusiam sukilėlių vadui Boleslovui Kolyškai, detaliam aprašomai pačią egzekuciją, konstatuodamas, kad kūnas buvęs paliktas kaboti kartuvėse iki nakties⁹. Turint omenyje, kad mirties bausmės sukilėliams Vilniuje inicijavęs generalgubernatorius Muravjovas egzekucijas vertino kaip paveikų sukilimo malšinimo elementą, manytina, kad ir kitų Lukiškių aikštėje sušaudytų ir pakartų sukilėlių ar sukilimo šalininkų kūnai taip pat galėjo būti užkasami ne iš karto. Akivaizdu viena – palaikai nebuvo atiduodami artimiesiems. Viena kita išimtis galėjo pasitaikyti. Antai Bernardinų kapinėse Vilniuje yra 1863 m. gruodžio 21 d. / 1864 m. sausio 2 d. Lukiškių aikštėje pakarto Kalinausko bendražygio, nuo 1863 m. rugpjūčio Vilniaus miesto sukilėlių komisaro Ignato Zdanavičiaus (Ignacy Zdanowicz, 1841–1864) kapas. Ar pastarasis antkapis yra tik kenotafas, ar žymi ir palaidojimo vietą, nėra tirta. Tad iki šiol šiuo klausimu nuomonės skiriasi. Kolektyvinėje monografijoje apie Vilniaus Bernardinų kapines publikuojamos Zdanavičiaus biogramos

autoriai linkę manyti, kad jo palaikų čia nėra¹⁰. Tačiau toje pačioje knygoje spausdiname Kšištofo Tolkačevskio straipsnyje Zdanavičiaus antkapio epitafija aptariama šiose kapinėse palaidotų kovotojų už laisvę antkapių kontekste ir palaidojimas nekvestionuojamas¹¹. Apie Lukiškių aikštėje nužudytų sukilėlių palaidojimus dokumentais ar amžininkų atsiminimais grįstų duomenų bent iki šiol nerasta.

Nežinoma egzekucijų Lukiškių aikštėje aukų kapo vieta inspiravo ne vieną pasakojimą apie galimus palaidojimus įvairiose miesto vietose. Tarp amžininkų plito įvairiausi: nuo gandų apie egzekucijų aukų užkasimą čia pat buvusiose senosiose šv. Jokūbo kapinėse, kuriose jau kurį laiką nebuvo laidojama, iki pasakojimų, kad laidota ortodoksų ar Rasų kapinėse. Tačiau niekam iš amžininkų nieko tikro sužinoti nepavyko¹². Pažymėtina, kad Vilniaus atvejis čia nebuvo išskirtinis – ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, ir Lenkijos

Karalystės žemėse 1863 m. sukilimo egzekucijų aukų palaidoti artimiesiems nebuvo leidžiama¹³. Neatskleista Lukiškių aikštės egzekucijų aukų kapavietės paslaptis tapo nemenku iššūkiu sukilėlių ainiams – nesiliauta spėlioti apie galimas palaidojimo vietas ir ieškoti sukilėlių kapo. Bėgant metams visuomenėje tolydžio vis labiau ėmė įsitvirtinti nuomonė apie sukilėlių palaidojimus Plikajame (Trijų Kryžių) ir Pilies (dab. Gedimino) kalne.

SUKILĖLIŲ KAPAVIETĖS TRIJŲ KRYŽIŲ KALNE VERSIJA

Žinia apie egzekucijų Lukiškių aikštėje aukų palaidojimus Trijų Kryžių kalne, paremta esą patikimų šio įvykio dalyvių liudijimu, XX a. pirmame dešimtmetyje buvo paviešinta spaudoje. Tai pirmas ir kol kas vienintelis žinomas iš pirmo žvilgsnio labai informatyvus pasakojimas. 1906 m. Sankt Peterburge vietos lenkų bendruomenė išleido rašytojai Elizai Ožeškienei

powstania 1863 r.)", in: *Jako lecaće na wyraj zórawie... Elizie Orzeszkowej Polacy z nad Newy, Petersburg: Drukarnia Trenke i Fusnot, Maksymiljanowski zaułek, Nr. 13, 1906, p. 66.*

¹³ Tadeusz Swat, *Gloria victis: Mogiły poległych z okresu powstania styczniowego 1863–1864 roku na ziemiach polskich*, Pruszków: Ajaks, przy współpracy Fundacji na Rzecz Tradycji Artylerii, 2004, p. 13.

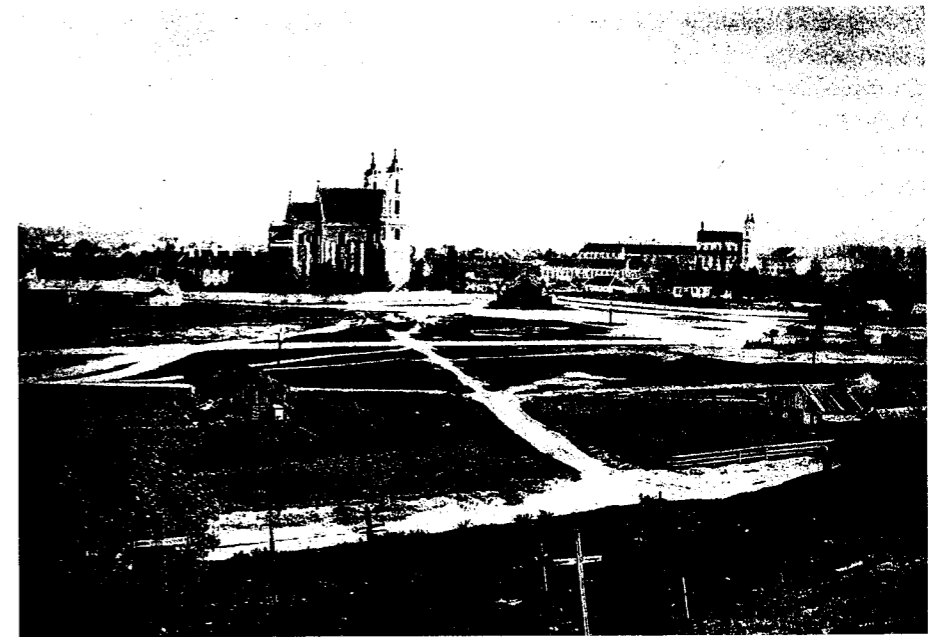
(Orzeszkowa) pagerbti skirtą straipsnių rinkinį, kuriame buvo ir tuomet gydytoju mieste prie Nevos dirbusio Juozapo Ziemackio (Józef Ziemacki, 1856–1925), būsimojo Vilniaus universiteto profesoriaus, tekstas apie Rusijos imperijos vietos administracijos nurodymu Vilniuje sušaudytųjų ir pakartųjų už dalyvavimą sukilime palaidojimus¹⁴. Gydytojas, kurio dėdė kunigas Raimundas Ziemackis (Rajmund Ziemacki, 1810–1863) buvo viena pirmųjų Lukiškių aikštėje vykdytų egzekucijų aukų, pasidalijo iš vieno savo paciento namų darbininkės išgirsta intriguojančia istorija. Rašoma, kad išsiaiškinusi gydytoja esant artimą 1863 m. Vilniuje sušaudyto kunigo giminaitį, moteris prisipažino, jog ji kilusi iš Lietuvos ir sukilimo metais, būdama jaunutė našlaitė, buvusi sužieduota su jaunu rusų žandaru, už kurio vėliau ir ištekėjusi. Kadangi jos sužieduotiniui pagal pareigas buvo privalu dalyvauti Lukiškių aikštėje vykdytose egzekucijose, ji taip pat jas stebėdavusi (*sic!*). Kunigo Ziemackio ir tą pačią dieną sušaudyto Alberto Laskavičiaus (*Laskowicz alias Laskowski*) mirtis ją labai sukrėtusi, tad panorėjusi dalyvauti ir juos palaidojant. Sušaudytųjų kūnai iš karto po egzekucijos buvo įmesti į šalia stulpų iškastas duobes, užpilti žemėmis, kurios čia pat išlygintos. Kadangi jos sužieduotiniui buvo pavesta pasirūpinti naktį palaikus palaidoti, ji ėjusi kartu. Tad savo akimis mačiusi, kaip palaikai buvo iškasti, sudėti į iš neobliuotų lentų sukaltus karstus ir išvežti iš aikštės link Antakalnio, o iš čia – į Trijų Kryžių kalną, kurio pačioje viršūnėje, šiaurinėje įtvirtinimų pusėje, jau buvo parengtos kapavietės. Tuo metu jai atseit dingtelėjusi mintis, kad jos įsidėmėta palaidojimo vieta kada nors kam nors galės labai pasitarnauti. Naktis dėl žvaigždėto dangaus buvusi šviesi ir tai jai leido gerai aplinkoje susiorientuoti – pietinėje pusėje, atseit, augo trys medžiai, o priešais juos stovėję trys aukšti kryžiai. Įsidėmėjusi, kad nuo kryžiaus septyniolikos žingsniu atstumu šiaurės kryptimi buvęs palaidotas kunigas Ziemackis, į kairę nuo jo – Laskavičius. O prieš porą dienų Lukiškių aikštėje sušaudyto kunigo Išoros kapas, kaip išsiaiškinusi, buvęs į kairę nuo kunigo Ziemackio palaidojimo

¹⁴ Józef Ziemacki, *op. cit.*, p. 65–69.

¹⁵ [Adam Honory Kirkor] Jan ze Śliwina, *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*, Wilno: Drukarnia Antoniego Marcinowskiego, 1856; pirmas

vietos. Lukiškių aikštėje vėliau nužudytųjų kūnai esą taip pat buvę palaidoti Trijų Kryžių kalne. Įvykių liudytojos pasakojimu Ziemackis, kaip rašo, nesuabejojo ir ilgai nedelsdamas nuvyko į Vilnių. Žingsniais išmatavo paminėtus atstumus Trijų Kryžių kalno viršūnės aikštėleje. Paažiškėjo, kad nuo tos vietos, kur stovėjo kryžiai (Ziemackiui atskaitos tašku tapo pasakojime minėti priešais kryžius augę trys medžiai, nes kryžių jo lankymosi metu jau nebuvo) buvo lygiai tiek žingsnių, kiek ir nurodė pasakotoja.

Ziemackis rašo pasakojimą išgirdęs 1889 m., tačiau spausdinti tuo metu nedrįsęs, atseit dėl cenzūros. Ar tuo metu apskritai su kuo ta žinia pasidalijo, neaišku. Išsamesnių tyrimų reikėtų norint atsakyti ir į klausimą, kiek plačiai pasklido informacija apie sukilėlių kapavietę, paviešinus ją spaudoje. Viena aišku, kad amžininkai palaidojimų Trijų Kryžių kalne nekvestionavo. Tačiau XX a. pradžioje Trijų Kryžių kalnas buvo laikomas jau tik viena sukilėlių palaidojimų vietų. Tai sugestuoja ir istoriko mėgėjo, gydytojo Vladislavo Zahorskio (1858–1927), ne vieno leidimo sulaukusio vadovo po Vilnių autoriaus, pirmieji tekstai. 1904 m. išleistuose Adomo

Juozas Čechavičius. Lukiškių aikštė. 1860. Fotografija

Honorijaus Kirkoro plunksnai priklausančio vadovo po Vilniaus miestą¹⁵ papildymuose Zahorskis rašė, kad sukilimo metais aikštėje vykdytų egzekucijų aukų kūnai būdavo įmetami į šalia kartuvių iškastą duobę, o naktį išvežami į Pilies ar Trijų Kryžių kalną, kur, dalyvaujant

vertimas į lietuvių kalbą išleistas XX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje – Adomas Honoris Kirkoras, *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila, Vilnius: Mintis, 1991.

žandarų karininkui, palaidojami¹⁶. Pirmajame, 1910 m. išspausdintame *Vadovo* po miestą leidime Zahorskis, rašydamas apie egzekucijų Lukiškių aikštėje aukų palaidojimus, nenurodydamas šaltinio iš esmės pakartojo Ziemackio paskelbtus faktus, pastebėdamas, kad yra žinoma, jog Trijų Kryžių kalno viršūnėje, 17 žingsnių į šiaurę nuo čia augančių topolių yra palaidotas 1863 m. gegužės 24 d. / birželio 3 d. Lukiškių aikštėje sušaudytas kunigas Ziemackis¹⁷. Patikindamas, kad kunigas Ziemackis tikrai buvo čia palaidotas, apie kitų sukilėlių palaidojimus Trijų Kryžių kalne Zahorskis neužsimena ir nurodo, kad kiti sukilėliai buvo laidoti Pilies kalne. Pasak Zahorskio, tarp kitų Pilies kalne buvęs palaidotas ir Sierakauskas¹⁸.

Primintina, kad sukilimo metais ir Pilies, ir Trijų Kryžių kalnas priklausė Vilniuje imperatoriaus nurodymu dar 1831 m. pradėtos statyti tvirtovės teritorijai. Tvirtovė apėmė ne tik Vilniaus pilis, bet ir dalį Botanikos sodo, Sluškų rūmus. Jos teritorija apėmė ir nedidelį plotą dešiniajame Neries krante, priešais Vilnelės žiotis. Šiek tiek žemiau, priešais Pilies kalną, tvirtovei priklausė plotas nuo upės kranto iki senųjų žydų kapinių. Aplink visą teritoriją (išskyrus Sluškų rūmus) buvo iškasti 8 pėdų gylio (1 pėda – 30,48 cm) iki 15 pėdų pločio grioviai, už jų supilti 13,5 pėdos aukščio ir 15–20 pėdų pločio apsauginiai pylimai, kuriuose įrengtos angos patrankoms¹⁹. Tvirtovės centras buvo įtvirtinimai Pilies kalne ir aplink jį (beje, katedrą kritišku atveju taip pat buvo numatyta paversti gynybiniu pastatu). Čia buvo supilti apsauginiai pylimai ir įrengtos angos patrankoms²⁰. Prasidėjus 1863 m. sukilimui tvirtovės pylimai ir grioviai buvo atnaujinti, o visi tvirtovės pastatai parengti gynybai. Trijų Kryžių kalne tuomet iškiilo dar ir medinis barakas, talpinęs apie 100 kareivių, kurie, kaip ir visi kiti tvirtovėje stovėję kariuomenės daliniai, buvo kovinėje parengtyje. Peršasi prielaida, kad kaip ir patrankos, kareivių gyvenamas barakas veikiausiai buvo kalno viršūnėje. Taigi vien dėl higieninių sumetimų labai abejotina, kad sukilėliai galėjo būti laidojami praktiškai po barako langais. Kovinė parengtis tvirtovėje buvo panaikinta 1865 m. Tais pačiais metais barakai Trijų Kryžių kalne taip pat nugriauti. Pačią tvirtovę panaikinti Rusijos imperijos valdžia dėsė. Tik po keliolikos metų, 1878 m. birželio 29 d., Aleksandras II pagaliau patvirtino Vilniaus tvirtovės panaikinimo projektą. Iki 1884 m. buvo nukasti pyli-

1863 m. sukilimo dalyvių, nubaustų mirties bausme, nuotraukos. Vinjetė. XIX a.

mai, grioviai užpilti žemėmis²¹. Trijų Kryžių kalnas iš tvirtovės sistemos buvo išbrauktas dar prieš tvirtovę panaikinant²².

Kada ant Trijų Kryžių kalno nuo XVII a. stovėję (vis atnaujinami) mediniai kryžiai, Ziemackio sutiktajai įvykių liudytojai pasitarnavę atskaitos tašku, padėjusiu įsiminti kapavietę, nunyko ar buvo nugriauti nėra tirta, tad literatūroje pateikiamos datos įvairuoja. Ziemackis cituotame straipsnyje rašo juos buvus nugriautus 1867

¹⁹ Feliksas Sliesoriūnas, „Gedimino aikštė Vilniuje“, in: *Acta Historica Lituania*, 1980, t. 13, p. 19–20.

²⁰ *Ibid.*, p. 20.

²¹ Napoleonas Kitkauskas, *Vilniaus pilys: Statyba ir architektūra*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 56–58.

²² Feliksas Sliesoriūnas, *op. cit.*, p. 47.

²³ Józef Ziemacki, *op. cit.*, p. 68.

ar 1868 m. kažkurio generalgubernatoriaus nurodymu²³. Zavadzki 1910 m. išleistame *Vadove* teigia, kad kryžiai buvo nugriauti 1863 m. generalgubernatoriui Muravjovui įsakius, o jų vietoje tuomet išaugę (autorius manymu, ne be žmogaus pagalbos) trys topoliai²⁴. Janas Kurčevskis (Kurczewski) nurodo kryžius stovėjus iki 1869 m.²⁵ Akivaizdu, kad pačioje XIX a. septinto dešimtmečio pabaigoje medinių kryžių jau nebuvo²⁶.

Pasak Kurčevskio, vilniečių atminimas apie kryžius buvęs gyvas ir po kelių dešimtmečių, o vieta, kur jie kadaise stovėjo, buvusi tiksliai žinoma. Apie jų vietoje augusius medžius Kurčevskis neužsimena, tačiau nurodo, kad kai 1916 m. ant kalno buvo statomi Antano Vivulskio suprojektuoti, kasant naujesiems kryžiams pamatų duobę rastos sudūlėjusios senųjų medinių kryžių liekanos²⁷. Literatūroje vyrauja nuomonė, kad medžiai buvo slapta pasodinti vietoje kryžių. 1916 m. senųjų kryžių dislokaciją žymėjo du topoliai, pasitarnavę naujojo paminklo statybai – prie jų buvo pritvirtinti pastoliai²⁸. Ar Ziemackio pateiktame liudytojos pasakojime priešais tris kryžius augę trys medžiai nėra tik jos vaizduotės vaisius? Be to, turint omenyje, kad imperijos valdžia sukilėlių, kuriems buvo įvykdyta mirties bausmė, palaidojimo vietą laikė griežtoje paslapyje, pašalinių asmenų dalyvavimas vargiai buvo galimas. Tad patikimais įvykių liudytojais galėjo būti tik palaikus užkasant dalyvavę kareiviai ar juos prižiūrėję žandaras. Tuo tarpu Ziemackio pateiktoje istorijoje liudytoja praktiškai yra anonimė (nurodytos dvi galimos pavardės formos), tad galimybės patikslinti pasakojimo detales nelieka. Neatmestina, kad pasakojimas gali būti ir paties Ziemackio kūrinys.

SUKILĖLIŲ KAPAVIETĖS GEDIMINO KALNE VERSIJA

Kaip jau minėta, versiją apie sukilėlių palaidojimus Gedimino kalne dar 1904 m. paskelbė Zahorskis. Po kelerių metų Vilniuje išleistame *Vadove* po miestą jis tai aprašė kiek išsamiau, nurodydamas, kad ant Pilies kalno, toje vietoje, kur nūnai esanti kroketo aikš-

²⁴ Władysław Zahorski, *op. cit.*, p. 116.

²⁵ *Pamiętka zbudowania i poświęcenia Trzech Krzyżów w Wilnie na Górze Trzykrzyskiej w roku 1916. Ostatnia przedśmiertna praca ks. prałata Jana Kurczewskiego*, Wilno: Druk. Ks. A. Rutkowskiego, [1916], p. 27.

²⁶ Antai Eglės Mikalajūnės ir Rasos Antanavičiūtės sudarytame leidinyje *Vilniaus paminklai: Kaitos istorija remiantis Kurczewskiu rašoma*, kad XVII a. pradžioje pastatyti kryžiai vis atstatomi išstovėję iki 1869 m., tada nuvirto ir nebebuvo atstatyti; žr. *Vilniaus paminklai: Kaitos istorija*, p. 132.

²⁷ *Pamiętka zbudowania i poświęcenia Trzech Krzyżów w Wilnie*, p. 28.

²⁸ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, *Antanas Vivulskis (1877–1919): Tradicijų ir modernumo dermė*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 67–68.

telė, 1863 m. naktimis laidoti Lukiškių aikštėje mirties bausme nubaustieji sukilėliai. Pasak Zahorskio, čia po liepa buvęs palaidotas Sierakauskas, o kiek aukščiau laidoti mirties bausme nubaustieji 1831 m. sukilimo dalyviai²⁹. Ziemackio paskelbtą versiją apie sukilėlių kapavietę Trijų Kryžių kalne jis kiek koreguoja, tačiau informacijos apie atseit ten esantį kunigo Ziemackio kapą nekvestionuoja.

Istorija apie sukilėlių palaidojimus Trijų Kryžių kalne dar buvo pakartota (iš Ziemackio 1906 m. paskelbto teksto) kunigo Ziemackio jubiliejinei sukakčiai skirtoje Jano Obsto (Obst) parengtoje knygelėje³⁰, tačiau tuo viskas ir baigėsi. Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, studijoje apie Vivulskį pateikusi architekto suprojektuotų 1916 m. pastatytų kryžių šaltiniais paremtą sukūrimo ir pastatymo istoriją, apie tai, kad čia anksčiau stovėję kryžiai žymėjo ir sukilėlių palaidojimų vietą, nerašo³¹. Akivaizdu, kad Pirmojo pasaulinio karo metais statant Vivulskio suprojektuotuosius kryžius, sukilėlių palaidojimų Trijų Kryžių kalne neieškota. Egzekucijų aukų įpaminklinimo klausimo nekėlė šią istoriją paviešinęs Ziemackis, nekilo jis ir kitiems šios versijos šalininkams. Antai Obstas siūlė kunigų Ziemackio ir Išoros atminimą įamžinti atminimo lenta tose bažnyčiose, kuriose jie tarnavo³². Galima tarti, kad istorija apie sukilėlių palaidojimus Trijų Kryžių kalne jau XX a. trečio dešimtmečio pradžioje buvo vertinama tik kaip veikiau literatūrinei fikcijai priskirtinas pasakojimas.

Tuo tarpu istorija apie sukilėlių kapavietę Gedimino kalne pasisuko visiškai kita linkme: dar amžiaus pradžioje tebusi viena iš versijų ji prasidėjus Pasauliniam karui buvo pakylėta iki neginčijamo istorinio fakto. Pagrindinis nuopelnas čia priklauso iškiliam vilniečiui Vaclovui Studnickiui (Wacław Gizbert-Studnicki, 1874–1962)³³. Aršiu patriotizmu garsėjęs būsimasis miesto archyvo vedėjas, ne vieno dienraščio bendradarbis ir aistringas Vilniaus istorijos mylėtojas, 1915 m. paskelbė Pilies kalne suradęs sukilėlių kapą. Informaciją publikavęs to meto lenkiškuose Vilniaus laikraščiuose³⁴, kapavietės suradimo ir jos įpaminklinimo istoriją Studnickis nuosekliai aprašė 1923 m.³⁵ Šis

²⁹ Władysław Zahorski, *op. cit.*, p. 115.

³⁰ Jan Obst, *Ks. Rajmund Ziemacki. W 60-tą rocznicę śmierci męczeńskiej za Ojczyznę*, Wilno: Drukarnia „Zorza“ Wileńska 15, 1923, p. 11–13.

³¹ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, *op. cit.*, p. 63–68.

³² Jan Obst, *op. cit.*, p. 13.

³³ Išsamią Studnickio biogramą žr. Mariusz Ryńca i Włodzimierz Suleja, „Studnicki (Gizbert-Studnicki) Wacław“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLV/1, s. 184, Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 2007, p. 121–125.

³⁴ Žr., pvz., Wacław Studnicki, „Groby powstańców na Górze Zamkowej“, in: *Dziennik Wileński*, 1916-06-11, Nr. 109, p. 4–5.

³⁵ Wacław Studnicki, *Rok 1863: Wyroki śmierci*, Wilno: Nakładem i drukiem L. Chomińskiego, 1923, p. LIX–LXVIII.

tekstas sukilėlių palaidojimo Pilies kalne šalininkams netrukus tapo nekvestionuotinu šaltiniu ir toks išlieka iki šiol³⁶.

Konkreči sukilėlių kapavietės paieškų data leidžia manyti, kad visuomenėje sklindančius gandus apie galimus sukilėlių palaidojimus Pilies kalne nedelsiant legitimizuoti vertė pakitusios politinės aplinkybės ir Rusijos imperijos karinių pajėgų bei valdžios institucijų pasitraukimas iš Vilniaus. Pasak Studnickio, 1915 m. rugsėjo 18 d., t. y. tą pačią dieną, kai iš Vilniaus pasitraukė Rusijos kariuomenė, Pilies kalne buvo ieškota sukilėlių kapo: remiantis amžininkų liudijimais kasta nurodytoje vietoje ir rasti du žmogaus palaikų kaulai. Amžininkų, nurodžiusių kapavietės vietą Pilies kalne, Studnickis neįvardija, vaizdaus pasakojimo, analogiško kapavietės Trijų Kryžių kalne liudijimui, taip pat nėra. Tačiau iškasti žmogaus palaikų kaulai vienareikšmiškai priskirti čia esą palaidoto sukilėlio/sukilėlių palaikams. Pasak Studnickio, kaulai tąkart buvę vėl užkasti ir vieta pažymėta iš greta buvusių plytų sudėliojant kryžių. Koks konkrečiai sukilėlis galėjo būti čia palaidotas, Studnickis neįvardijo. Tuo tarpu Zahorskiui abejonių dėl to nekilo – akivaizdu, kad tai galėję būti tik Sierakauskos palaikai. Beje, Zahorskis dienoraštyje³⁷ aprašė ir gana makabrišką su iškastaisiais kaulais susijusią istoriją. Pasak Zahorsko, Studnickis iškasęs Pilies kalne 1863 m. pakarto ir čia palaidoto Sierakauskos kaulus ir ketinęs juos nešti su procesija per miestą, kad palaidotų kapinėse. Leidimą eisenai iš vokiečių valdžios gavęs. Rengdamasis eisenai įvyniojęs kaulus į gelumbę, paimtą iš buvusios Šv. Kazimiero bažnyčios. Maža to, su būriu savo sekėjų išiveržęs į cerkvę paverstą buvusią bažnyčia, šaukdamas, kad šventovė grįžtanti į katalikų rankas, sulaužęs ikonostasą. Apie tai sužinojusi vokiečių valdžia uždraudusi ne tik šią, bet ir apskritai bet kokias eisenas, įskaitant ir laidotuvių procesijas. Miesto lenkų bendruomenės komitetas, pasak Zahorsko, tuomet gerai ištrinkęs Studnickiui galvą ir liepęs kaulus padėti ten, kur juos rado, ką pastarasis ir padaręs³⁸. Taigi išeitų, kad 1915 m. rudenį iškastieji žmogaus palaikų kaului grįžo ten, kur ir buvo rasti. Akivaizdu, kad radinys tąkart atliko savo vaidmenį – ant Pilies kalno atsirado vieta, leidžianti atiduoti pagarbą Rusijos imperijos vykdytos politikos aukoms, už tėvynės laisvę kovojusiems ir žuvusiems tautos sūnums. Tuo metu vyravęs istorinis 1863 m. sukilimo naratyvas šį įvykį laikė išimtinai lenkų tautos reikalu³⁹, tad surastieji sukilėlių

palaidojimai taip pat priskirti lenkų tautos kolektyvinės atminties erdvei.

Kapavietė Pilies kalne iš karto tapo lankoma – išties rudenį buvo nešamos gelės, žiemą dėti kėnių vainikai. O atėjus pavasariui plytų kryžiaus vietoje buvo pasodintos baltos, juodos ir violetinės našlaitės. Pasak Studnickio, vokiečių kareiviai 1916 m. birželio 2 ir 3 d., žaibolaidžio remonto tikslu kasdami netoliese našlaičių kryžiaus, surado žmonių palaikų liekanas. Studnickio

„Laisvė. Lygybė. Vienybė. Nepriklausomybė...“ Apie 1863–18644
Grafika. Iš Leszeka Machniko knygos *Fotografie powstańców styczniowych* (Wrocław, 2002)

žodžiais, laimingas atsitiktinumas lėmė, kad tarp ten dirbusių vokiečių kareivių buvo emigravusio 1863 m. sukilėlio sūnus, o ir diena buvusi neeilinė, nes kaip tik tą dieną 1863 m. Lukiškių aikštėje buvo sušaudytas kunigas Išora. Pirmąją dieną, pasak Studnickio, buvusi iškasta žmogaus kaukolė ir dalis griaučių, kitą dieną – likusieji kaulai ir apavo bei drabužių likučiai. Rastieji kaulai buvę nunešti į Šv. Mykolo bažnyčia, kur, įvyniojus į šilkinę skepetą, buvę padėti ant Erelio ir Vyčio ženklais puoštos aksomo dėžutės. Šios bažnyčios požemiuose jie, pasak Studnickio, tebebuvę ir 1923 m.⁴⁰ Tačiau aplinkybė, kad apie šią visais atžvilgiais unikalią relikviją jis nieko neužsiminė savo 1921 m. išleistame *Vadove* po miestą⁴¹, yra pakankamas pretekstas visu tuo suabejoti. Juo labiau kad apie 1863 m. sukilėlių kaulus, atseit buvusius Šv. Mykolo bažnyčioje, neužsiminama ir tarpukariu ne vieno leidimo sulaukusiuose

(1915 m. rugsėjo 7/20 d. įrašas).

³⁹ 1863 m. sukilimo istoriografinės interpretacijos aptaręs Staliūnas atkreipia dėmesį, kad šiuo laikotarpiu lietuvių požiūriu šis įvykis buvęs svetimas; žr. Darius Staliūnas, *op. cit.*, p. 32–33.

⁴⁰ Waclaw Studnicki, *op. cit.*, p. LIX–LXVIII.

⁴¹ Waclaw Studnicki, *Wilno: Przewodnik*, wydanie drugie, Wilno: Nakładem i drukiem Ludwika Chomińskiego, 1921.

populiariuose Zahorsko ar Julijaus Kloso parengtuose Vilniaus vadovuose. Ar 1916 m. birželį buvo rasta nauja kapavietė, ar tai buvo tas pats kapas, iš kurio buvo paimti (ir po to vėl gražinti) du žmogaus palaikų kaulai 1915 m. rugsėjį, Studnickis nė neužsiminė, tarsi tai būtų buvusi nereikšminga smulkmena.

Kitaip negu 1915 m. rudenį, 1916 m. birželį Pilies kalno radinius buvo nuspręsta identifikuoti. Pasak Studnickio, autoritetinga komisija (vienas jos narių buvo Zahorskis), įvertinusi drabužių ir apavo liekanas patvirtino, kad rasti palaikai yra 1863 m. Lukiškių aikštėje pakarto kunigo Išoros. Buvęs surašytas ir protokolas⁴².

Zahorskis, vienas iš sukilėlių palaikus identifikuojusių komisijos narių, dienoraštyje pateikia savo versiją, kuri tik iš dalies sutampa su Studnickio. Pasak Zahorsko, vokiečiai bekasinėdami Pilies kalne šalia kroketo aikštelės rado žmonių palaikų kaulus. Tuo momentu kur buvęs nebuvęs šalia jų išdygęs Studnickis su žmona, kurie kaulus paėmę ir nunešę į Šv. Mykolo bažnyčia. Rastąsias drabužių ir bato liekanas Studnickis atsinešęs į archyvą, kur jis, Zahorskis, drauge su kitais buvęs pakviestas apžiūrėti ir įvertinti radinį. Zahorskis nurodo, kad be jo dalyvavęs miesto prezidentas, miesto tarybos nariai, kunigas Kulieša (Kulesza), vokiečių darbininkai bei siuvėjai. Visi jie ir pasirašę protokolą⁴³. Atkreiptinas dėmesys, kad Zahorsko išvardytųjų ir Studnickio nurodytųjų posėdžio dalyvių sąrašas sutampa tik iš dalies (antai Zahorskis nemini, kad posėdyje dalyvavo ir Studnickio žmona Janina Studnicka). Tačiau akivaizdu, kad ir Zahorskis, ir Studnickis omenyje turi tą pačią komisiją ir rašydami apie jos darbą remiasi tuo pačiu protokolu. Išvadas, kam priklauso surastieji palaikai, abu autoriai, deja, pateikia skirtingas.

Studnickis, kaip minėta, teigė komisiją identifikuojus kunigo Išoros palaikus, Zahorskis rašo, kad komisija juos priskyrė Sierakauskui. Kadangi Zahorskis nurodo, kad įrašas dienoraštyje darytas posėdžio dieną, tikimybė, jog bus supainiojęs pavardes, matyt, galima atmesti. Protokolo originalas, kaip minėta, iki šiol tyrėjams nežinomas, tad nėra galimybės atsakyti į klausimą, kam – kunigui Išorai ar Sierakauskui – komisijos nariai priskyrė radinius. Kadangi išspausdintas buvo Studnickio tekstas (Zahorsko dienoraštis, kaip minėta, likęs rankraščiu), atrodo, turėjo įsiteisinti nuomonė, kad buvo surasti kunigo Išoros palaikai. Tačiau fragmentinės užuominos amžininkų tekstuose leidžia teigti, kad tuo

⁴² Waclaw Studnicki, „Groby powstańców na Górze Zamkowej“, p. 5.

⁴³ Dziennik dra W. Zahorskiego, t. 2, l. 118 (1916 m. gegužės 26 d. / birželio 8 d. įrašas).

⁴⁴ Leidimo vertimą žr. Waclaw Studnicki, „Profanacja krzyża na grobach bohaterów narodowych“, in: *Biuletyn Wileński*, 1917-08-29, Nr. 10, p. [3–4].

⁴⁵ Waclaw Studnicki, *Rok 1863*, p. LXVI.

⁴⁶ Iš Liet[uvij] Mokslo Draugijos Kronikos, VI-asis visuotinis Lietuvių

pat metu visuomenėje funkcionavo ir žinia apie rastą Sierakauskos kapavietę. Studnickis jos, beje, neginčijo. Kaip buvo nuspręsta pasielgti su komisijai vertinti pateiktais drabužių ir apavo liekanomis, nėra žinoma.

KAPAVIETĖS ĮPAMINKLINIMO PERIPETIJOS IR PAMINKLO VAIDMUO

Palaikų radimo vietoje Pilies kalne sumanyta pastatyti kryžių. Kryžiaus projektą parengė Vivulskis. Leidimas iš vokiečių valdžios be iškilmių pastatyti paprastą kryžių buvo gautas Studnickio vardu. Tikėtasi, kad vokiečių valdžia pakeis savo nuostatą dėl iškilmių, tad leidimu pasinaudoti neskubėta. Po metų laukimo apsispręsta pastatyti kryžių nerengiant iškilmingų manifestacijų⁴⁴. Pasak Studnickio, tokiu būdu siekta apsaugoti sukilėlių kapus nuo galimos profanacijos. Vienas akstinų neatidėlioti kryžiaus statymo buvo galimi lietuvių bendruomenės veiksmai. Studnickio žodžiais, „lietuvių kolonija“, belaukdama planuojamo visų lietuvių suvažiavimo į Vilnių kurti Tarybos, gali nepraleisti progos suduoti lenkams dar vieną smūgį ir surengti pasilinksminimą „ant mūsų sukilėlių kapų“⁴⁵. Taigi manytina, kad lietuviai kapavietės paieškų rezultatais Pilies kalne negalėjo nesidomėti. Juolab kad dar prieš keletą metų būtent lietuvių bendruomenė rūpinosi, jog Pilies kalnas, kaip ypač svarbus istorijos paminklas, nebūtų panaudotas kanalizacijos reikmėms (tuomet buvo ketinta kalno viršūnėje statyti kolektorių)⁴⁶. Tačiau kokia (jei apskritai) buvo lietuvių bendruomenės reakcija į tariamos sukilėlių kapavietės suradimą Pilies kalne, kol kas pasakyti negalime. Turint omenyje tuo metu vyravusią 1863 m. sukilimo interpretaciją, labai galimas dalykas, kad lietuviai kapavietės suradimą vertino skeptiškai.

Vivulskio suprojektuotas kryžius ant Gedimino kalno iškilo 1917 m. rugpjūčio 17 d. ir, kaip savo dienoraštyje tą pačią dieną teigia dailininkas Ferdinandas Ruščicas, turėjo žymėti Sierakauskos kapą⁴⁷. Tuo tarpu veiklus to meto visuomenininkas inžinierius Aleksandras Šklenikas (Szklennik), 1911–1915 m. redagavęs kooperacijos reikalams leistą žurnalą *Życie Spótdzielcze* (1911–1915), savo dienoraštiniuose užrašuose pastebi, kad Pilies kalne 1915 m. radus Sierakauskos ir kunigo Išoros palaikus, 1917 m. rugpjūčio 17 d. pastatytas kryžius jų atminimui įamžinti⁴⁸. Tačiau kryžiaus tąkart

Mokslo Draugijos susirinkimas Vilniuje birželio 12/25–14/27 d. 1912 metų, in: *Lietuvių tauta*, kn. 2, d. 2, Vilnius, 1913, p. 299.

⁴⁷ Ferdynand Ruszczyk, *Dziennik*, d. 1: *Ku Wilnu 1894–1919*, wybór, układ, opracowanie, wstęp i postowie Edward Ruszczyk, Warszawa: Secesja, 1994, p. 302.

⁴⁸ Aleksandro Škleniko (Szklennik) dienoraštiniai užrašai, 1917 m. kovo 22 d. – 1917 m. rugpjūčio 25 d., in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 4, b. 36, l. 235v–237v.

nespėta net pašventinti – tą pačią dieną jis vokiečių valdžios nurodymu buvo pašalintas: nepavykus iškasti – nupjautas⁴⁹ ir supjaustytas⁵⁰. Pasak Studnickio, Vilniaus gaisrininkai pasirūpino išsaugoti visus kryžiaus dalis⁵¹. Taigi Vivulskio suprojektuotasis kryžius stovėjo tik keletą valandų. Kokios to priežastys, iki galo nėra aišku – atrodo, leidimą išdavęs feldmaršalas Hermanas von Eichhornas viršijo savo kompetenciją, nes, nors kalno teritorija ir priklausė jo vadovaujama karinei žinybai, bet šiuo atveju leidimą išduoti galėjo tik gubernatorius⁵². Tačiau netruko paaiškėti, kad sumanymo įpaminklinti kapavietę Pilies kalne būta tvaraus.

1921 m. pradžioje Pilies kalne kryžius jau buvo atstatytas ir sausio 23 d., per sukilimo metinių minėjimo iškilnę, pašventintas⁵³. Atstatytas pagal išlikusį piešinį. Tos dienos iškilmes (buvo sekmadienis) savo dienoraštyje aprašęs Zahorskis greta kitko pažymi, kad tik dėka vienspalvio piešinio (monochromijos), išsaugoto Mokslo bičiulių draugijos rinkiniuose, pavykę kryžių atkurti⁵⁴. Pakartojęs, kad Pilies kalne buvo palaidotas Sierakauskas, Zahorskis netikėtai prideda dar vieną pavardę, teigdamas, kad čia galėjęs būti palaidotas Boleslovas Kolyška (Kolyszka)⁵⁵. Ar Zahorskis pats tai „nustatė“, ar tik užrašė girdėtą nuomonę, klausimas kol kas atviras. Neatmestina, kad faktas apie Kolyškos kapavietę Pilies kalne taip ir liko vien Zahorskio dienoraštyje.

Detali 1921 m. sausio iškilnių programa buvo iš anksto parengta ir paviešinta spaudoje. Buvo numatyta, kad „Lukiškių aikštėje susirinkusių visų institucijų, draugijų etc. atstovai bei minios patriotiškai nusiteikusių vilniečių iškilminga eisena žygiuos į Pilies kalną padėti ten vainikų ant sukilimo didvyrių – Z. Sierakausko, kunigo S. Išoros ir kitų – kapo. Bus pašventintas jų atminimą įamžinantis kryžius, kuris buvo pastatytas 1917 m., bet tuomet buvo vokiečių [valdžios] nupjautas“⁵⁶. Iš iškilnių aprašymo spaudoje matyti, kad skelbta apie Pilies kalne palaidotas ir kitas egzekucijų Lukiškių aikštėje aukas. Taigi amžininkų 1915–1921 m. buvo vardijamos trys sukilėlių, kurių palaikai gali būti palaidoti Gedimino kalne, pavardės: Sierakausko, Kolyškos ir kunigo Išoros. Kalinausko palaidojimo vieta tuomet nebuvo svarstoma. Ant Pilies kalno stovėjusių kryžių su Kalinausko vardu bene pirmąkart susiejo studijos apie jį autorius lenkų istorikas Wiktoras Kordowiczius, XX a. šešto dešimtmečio viduryje publikavęs

tarpukariu ne kartą skelbtą nuotrauką ir nurodęs, kad kryžius pastatytas ant menamos Kalinausko palaidojimo vietos⁵⁷.

Ar (kiek) 1921 m. atstatytasis kryžius skyrėsi nuo originalo – atskiras klausimas. Literatūroje yra nuorodų, kad kryžiaus eskizas šiuo metu saugomas Vloclaveko dvasinės seminarijos bibliotekos fonduose⁵⁸. Lukšionytė-Tolvaišienė cituotoje studijoje apie Vivulskį publikavo 1917 m. ant Gedimino kalno pastatyto kryžiaus nuotrauką ir aptarė jo išskirtinumą: kryžius buvęs dvigubo kontūro – siaura, profiliuotais siaurejančiais galais kryžma įtvirtinta į platesnį stabilų kamieną⁵⁹. Tarpukariu publikuotos nuotraukos leidžia teigti, kad kryžiaus išvaizda šiek tiek ne tik natūraliai keitėsi (su-

Kryžius ant 1863 m. sukilėlių kapo Pilies kalne Vilniuje. 1917. Iš Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės knygos *Antanas Vivulskis (1877–1919): Tradicijų ir modernumo erdvė* (Vilnius, 2002)

⁴⁹ *Ibid.*, l. 38v–39.

⁵⁰ *Gazeta Wileńska*, 1921-01-20, Nr. 15, p. 3.

⁵¹ Wiktor Kordowicz, *Konstanty Kalinowski: Rewolucyjna demokracja polska w powstaniu styczniowym na Litwie i Białorusi*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1955, p. 269.

⁵² Kazimierz Rulka, „Materiały i korespondencja Antoniego Wivulskiego w bibliotece seminarium duchownego we Włocławku“, in: *Biuletyn Historii Sztuki*, 1996, Nr. 1–2, p. 141–144.

⁵³ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, *op. cit.*, p. 71.

trešo kryžių juosęs medinis erskėčių vainikas?), bet ir buvo sąmoningai keičiama (ties kryžma atsirado metalinė plokštelė su Erelio ženklu). Leidiniuose vyrauja Jano Bulhako daryta kryžiaus nuotrauka⁶⁰. Vieni paskutiniųjų Pilies kalne buvusį Lukiškių aikštėje pakartų ir sušaudytų sukilėlių atminimui skirtą kryžių fotografavo Boleslava ir Edmundas Zdanovskiai (Zdanowscy) – nuotraukos metrikeje teigiama, kad ji daryta 1938–1939 m.⁶¹

1925 m., minint Vilniaus užėmimo penkmetį, šalia kryžiaus buvo atidengta plokštė su įrašu lenkų kalba *Nežinomam kareiviui* ir plokštė su Lukiškių aikštėje mirties bausme nubaustųjų 1863 m. sukilėlių pavardėmis⁶². Tad 1863 m. sukilėliams atminti skirtas kryžius įgavo kitą matmenį ir tapo ne tik sukilimo metinių proga oficialiai lankoma vieta. Ir kryžius, ir memorialinė lenta atliko savitą legitimacinį vaidmenį – nebuvo klausama, ar čia iš tikrųjų palaidotos egzekucijų Lukiškių aikštėje aukos. Studnickio iniciatyva sukurtos istorijos, lyginant su Ziemackio pateiktu pasakojimu apie palaidojimus Trijų Kryžių kalne, stiprioji pusė yra daiktiniai radiniai. Nors iš retrospektyvos ir jų radimo aplinkybės, ir ekspertizė bei komisijos išvados kelia daugiau klausimų, nei į juos atsako, tačiau amžininkams, iš anksto įsitikinusiems surastųjų palaikų autentiškumu, tai antraeilės detalės. Peršasi prielaida, kad sukilėlių atminimą įpaminklinęs kryžius ir memorialinė lenta tarpukario Vilniuje, ko gero, buvo vienas paveikiausių atminties ženklų visuomenės patriotizmui ugdyti. Aki vaizdu, kad vieta įpaminklinta remiantis iš esmės tik vykusiais sukonstruotu ir laiku pateiktu literatūriniu tekstu, stokojant istorinių ir archeologinių duomenų.

PAMINKLINIŲ LENTŲ IR KRYŽIAUS PAŠALINIMO NUO GEDIMINO KALNO PERIPETIJOS

Pasikeitus politinėms aplinkybėms ir į Vilnių 1939 m. spalį įžygiavus Lietuvos kariuomenei, sukilėlių atminimą ženklines kryžius, kaip ir šalia buvusios memorialinės plokštės, negalėjo likti nepastebėti. Juo labiau kad Gedimino kalnas, kaip Vilniaus praeities didybės paminklas, iš karto tapo lankomiausia vieta – lankytojai

⁶⁰ *Wilno i Ziemia Wileńska = Wilno la ville et le territoire = Wilno and its district = Wilno Stadt und Land: Zarys monograficzny*, t. 1, Wilno: Wydawnictwo Wojewódzkiego Komitetu Regionalnego, 1930, p. 152; *Pomniki bojowników o niepodległość, 1794–1863*, [tekst opracował Henryk Mościcki], Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Robót Publicznych, 1929, p. 214; perspausdinta: Darius Staliūnas, *op. cit.*, p. 64.

⁶¹ *Vilniaus elegijos: Boleslovo ir Edmundo Zdanovskių prieskario fotografijų kolekcija*, sudarytoja Margarita Matulytė, tekstų autoriai Margarita Matulytė ir Julius Sasnauskas, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009, p. 3; *Vilniaus paminklai: Kaitos istorija*, p. 138; Gedimino kalne tarpukariu stovėjusio kryžiaus nuotraukų galima rasti Naro-

būriais ir pavieniui plūste plūdo. Kolektyvinės atminties erdvės kūrimo problemą 1939-aisiais atgautoje sostinėje nagrinėjęs Dangiras Mačiulis linkęs manyti, kad būtent Gedimino pilis turėjo tapti centrine kolektyvinės atminties vieta Lietuvoje ir todėl kalnui tvarkyti buvo skiriamas ypač didelis dėmesys⁶³.

1940 m. pavasarį Gedimino kalnui tvarkyti prie Švietimo ministerijos buvo sudaryta Tarpžinybinė komisija, vadovaujama Kultūros reikalų departamentų direktoriaus Vytauto Soblio. Komisijos nariai buvo: Švietimo ministerijos atstovas archeologas, Vilniaus universiteto katedros vedėjas dr. Jonas Puzinas, Krašto ministerijos atstovai – Karo muziejaus viršininkas brigados generolas Vladas Nagius, Kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas pulkininkas J. Šarauškas, Vidaus reikalų ministerijos atstovas A. Šalkauskas ir Vilniaus miesto savivaldybės atstovas inžinierius architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis. Į pirmąjį posėdį, kuriame aptarti bendri Gedimino kalno tvarkymo reikalai, komisija susirinko 1940 m. gegužės 4 d.⁶⁴ Spėtina, kad šios Komisijos prašymu istorikas Augustinas Janulaitis ir parengė pažymą dėl ant kalno pastatyto paminklo sukilėliams⁶⁵. Argumentuodamas, kad jis buvęs pastatytas spalio 9 d., minint Lucjano Želigovskio (Żeligowski) žygį, kurį, pasak istoriko, sukilėliai būtų pasmerkę, o be to, plokštėje iškaltas tik lenkų Erelis, nors sukilėlių antspauduose naudotas ir Vytis, Janulaitis teigė, jog „norint sukilėlius tikrai pagerbti, reikia padaryti pirmas žingsnis – tą akmenį nuimti“. Apie reikalą pašalinti sukilėlių atminimą ženklinantį kryžių Janulaitis savo nuomonės tašką neišsakė.

Komisija memorialines lentas ir kryžių vertino kaip atskirus vieno paminklo elementus. 1940 m. birželio pradžioje *Vilniaus balso* korespondentų apie aktualiausias sostinės tvarkymo darbus kalbintas miesto vyriausiasis architektas inžinierius Landsbergis-Žemkalnis pažymėjo, kad jau yra atlikta visa eilė „kalną liečiančių studijų ir paruošiamųjų darbų tolimesniam kalno tvarkymui, jo pilies griuvėsių eventualiam tyrimui, restauravimui ir konservavimui“, ir konstatavo: „Pačio kalno viršūnėje 1925 spalio 9 d. (Vilniaus pagrobimo diena) lenkų įmūrytos nežinomam kareiviui ir 1863 metų sukilėliams marmuro lentos jau išimtos. Taip pat

dowe Archiwum Cyfrowe internetiniame puslapyje (www.nac.gov.pl/fotografie).

⁶² *Kurjer Wileński*, 1925-10-08, Nr. 228, p. 3.

⁶³ Dangiras Mačiulis, „1939-iejai: Lietuviai „atranda“ Vilnių arba kolektyvinės atminties erdvės kūrimas atgautoje sostinėje“, in: *Atrasti Vilnių: Skiriama Vladui Drėmai*, sudarytoja Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, Lietuvos dailės istorikų draugija, 2010, p. 174.

⁶⁴ *Lietuvos aidas*, 1940-05-06, Nr. 209, p. 12.

⁶⁵ Mašinraščio egz. saugomas: Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, sign. PR 12; tekstas publikuotas (su vertimu į anglų kalbą): *Vilniaus paminklai: Kaitos istorija*, p. 139.

perkeliamas ten pat pastatytas 1863 metų sukilėliams kryžius. Šie dalykai su Gedimino kalnu neturi nieko bendra. Priešingai, jie tik trukdė kalno tvarkymo ir tyrimo darbus⁶⁶. Aiškintasi, ar paminklas yra pastatytas, kaip teigta, sukilėlių kapavietės vietoje – buvo kasami šuliniai, ieškant palaidojimų liekanų ar pėdsakų. Konstatuota, kad „šis tyrimo būdas nedavė jokių rezultatų, pagal kuriuos būtų galima spėti, kad čia buvo kas nors laidojama“, tad „nuspręsta tiek lentas, tiek kryžių nuimti“. Dar kartą patikinta, jog „Tai padaryta vien todėl, kad tatai trukdė kalno tyrimo ir tvarkymo darbus“⁶⁷. Tačiau peršasi prielaida, kad kur kas svarbesnė tuomet buvo minėta Janulaičio įvardytoji priežastis, kodėl

Paminklinė lenta ir kryžius 1863 m. sukilimo aukoms atminti Lukiškių aikštės pakraštyje

paminklinių lentų ir kryžiaus Gedimino kalne turėjo nelikti, – vietoj krucifikso pakabintas Lenkijos valstybės ženklas – erelis, iškaltas taip pat ir ant paminklinės lentos. Dėl to paminklas buvo įgavęs simbolinę, propagandinę prieš Lietuvą nukreiptą reikšmę⁶⁸. Kur paminklinės lentos ir kryžius buvo perkelti, koks jų tolesnis likimas – atviras klausimas.

VIETOJ IŠVADŲ

Turint omenyje 1863 m. sukilimo reikšmę patriotinėms lenkų visuomenės nuostatoms ugdyti, svarbi tampa sukilėlių palaikų paieškos ir atradimo Gedimino kalne, taip pat atitinkamos žinios paskleidimo data 1915 m. rugsėjo antra pusė, kai iš Vilniaus pasitraukė rusų kariuomenė. Lieka neaišku, kodėl, nepaisant gana įtikinamo ir deramai paskleisto pasakojimo, sukilėlių palaidojimo Trijų Kryžių kalne istorija nuėjo į užmarštį dar prie jo kūrėjų bei paviešinimu suinteresuotųjų gyvos galvos.

Kapavietės, kuri buvo priskirta 1863 m. sukilėlių egzekucijų Lukiškių aikštėje aukoms, radimo metu nebuvo aiškiai įvardyta, ar tai vieno asmens, ar kelių aukų kapas. Sukilėlių atminimo įpaminklinimo Gedimino kalne iniciatoriams ir šalininkams tai problemų nekėlė. Buvo vardijami vis kiti asmenys, galimai palaidoti Gedimino kalne, ir čia nematyta jokios prieštaros. Kalinauskas tarp tariamai čia palaidotųjų nebuvo minimas. Galimų palaidojimų Trijų Kryžių kalne tąkart taip pat nemanyta esant tikslinga ieškoti ar juolab lyginti pasakojimus.

Istorinių ir archeologinių duomenų, kurie leistų argumentuotai pagrįsti Lukiškių aikštėje nužudytų 1863 m. sukilėlių palaikų palaidojimo aplinkybes ir vieta, juolab Gedimino kalne, nėra. Tad terpė gyvuoti tiek sukilėlių amžininkų, tiek ainių kurtoms bei rasti naujoms Vilniaus legendoms ir toliau lieka itin palanki. ❧

⁶⁶ „Aktualiausi sostinės tvarkymo darbai. Pasikalbėjimas su miesto inžinieriumi arch. Vyt. Žemkalniu“, in: *Vilniaus balsas*, 1940-06-05, Nr. 127, p. 3.

⁶⁷ „Kodėl nuo Gedimino kalno pašalintos lenkų propagandinės lentos ir kryžius“, in: *Vilniaus balsas*, 1940-06-12, Nr. 133, p. 3.

⁶⁸ *Ibid.*